

УДК 349:15.587

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.3.30>**Я. М. Радченко**

аспірант

Класичного приватного університету

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ РОЗВИТОК ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Статтю присвячено аналізу історико-правового розвитку законодавства про пенсійне забезпечення військовослужбовців. Споконвіку авторитет будь-якої держави та її влади залежав від потужності, міцності й чисельності військових сил. Через необхідність мати сильну армію і стимулювати залучення до її рядів нових воїнів, держава встановлювала для них певне привілейоване становище у суспільстві, а у деяких випадках також і для членів їх родин. Значення військових структур в житті суспільства і держави полягає також і у тому, що саме від них залежить національна безпека України в цілому.

В своїй статті автор навів класифікацію етапів розвитку пенсійного забезпечення військовослужбовців:

Перший етап – (1720-1912 роки) – імперський – становлення та розвиток пенсійного пенсійного забезпечення військовослужбовців період Російської імперії.

Другий етап – (1919-1990 роки) – радянський – скасування законодавства Російської імперії та формування радянської моделі пенсійного забезпечення військовослужбовців.

Третій етап – (1991-2014) – пострадянський – формування, розвиток та удосконалення пенсійного забезпечення військовослужбовців в роки незалежності України.

Протягом усього періоду незалежності України пенсійне законодавство неодноразово реформувалось та зазнало величезних змін, що суттєво вплинуло на умови пенсійного забезпечення, які стали більш суворими, для більшості громадян незалежно від їхнього правового статусу.

В Україні становлення та розвиток нової пенсійної системи військовослужбовців розпочалося весною 1919 року, адже саме в цей період була утворена Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР), яка входила до складу Радянського Союзу. На сьогодні сучасний стан пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей в Україні характеризується складним перехідним періодом, оскільки при прийнятті нових законів й надалі виникає багато проблемних питань стосовно призначення, виплати та перерахунку пенсій.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, авторитет держави, класифікація етапів розвитку, національна безпека України, військова структура.

Постановка проблеми. Проблема всебічного забезпечення осіб, які виконують обов'язки військової служби, виникла разом із появою цієї соціальної групи у загальній системі суспільного життя майже одночасно із історично обумовленим розподілом праці. Протягом століть у суспільстві формувалося ставлення до озброєних людей, збройних формувань, відносини між ними і державою та суспільством.

Розвивалася система комплектування, утримання, всебічного забезпечення війська, створювалися ціннісні мотива-

ції для осіб, які виконують специфічні обов'язки військової служби, пов'язані з постійним ризиком для життя. Усе це накопичувалося у суспільній свідомості, психології, традиціях, закріплювалося у різноманітних нормативно-правових актах, які регламентували військову справу як специфічну, соціально-необхідну та небезпечну сферу людської діяльності, визначали особливе місце військових людей у суспільстві та визначали особливе ставлення до них держави. Армія завжди відігравала важливу роль у функціонуванні перших державних утворень.

Мета статті - охарактеризувати особливості історико-правового розвитку

законодавства про пенсійне забезпечення військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Історико-правовий розвиток законодавства про пенсійне забезпечення військовослужбовців аналізувався в працях Михайлової І.Ю., Надієнко О.І., Якимова Л.П., Сироти І.М., Мелешко О.В. та ін.

Пенсійне забезпечення військовослужбовців вперше було офіційно нормативно закріплене за часів правління Петра I Олексійовича. Зокрема, 17 січня 1720 року було затверджено Морський статут, де передбачалося пенсійне забезпечення звільнених морських офіцерів у зв'язку з інвалідністю, а також довічні пенсії морським офіцерам, які прослужили 25 і більше років. Тобто можна говорити про такі види пенсії, як по інвалідності і за вислугою років. Причому щодо другого виду пенсії, то чітко визначеного пенсійного віку не було встановлено, норми Статуту дозволяли призначити забезпечення практично в будь-якому віці в разі нездатності до виконання військових обов'язків.

Положеннями Статуту було передбачене й пенсійне забезпечення вдів і сиріт в разі смерті їхніх годувальників, що проходили військово-морську службу, окремо передбачались пенсії й дітям.

Подальший розвиток пенсійного забезпечення продовжився за часів правління Катерини II. Її указами від 26 лютого і 7 червня 1764 року і від 24 серпня 1765 року пенсійне забезпечення було поширено на осіб, які залишили державну службу за вислугою років.

Під час правління Олександра I Павловича, а саме для вирішення питання про пенсії була утворена спеціальна комісія. Результатом її роботи стало видання Указу від 21 травня 1803 року, який визначав: офіцери, які прослужили «беспорочно» (тобто, чесно та бездоганно) 20 років, отримували інвалідну допомогу, 30 років – половину платні залежно від чину, а 40 років – повну платню у вигляді пенсії. При цьому, для осіб, які стали непридатними до служби через отримані в боях поранення, надавалась допомога незалежно від вислуги.

Важлива подія того часу щодо пенсійного забезпечення військовослужбовців

відбулась 6 грудня 1827 року, коли імператор Микола I скріпив своїм підписом перший в країні Пенсійний статут, який об'єднав усі пенсійні законоположення, що існували з петровських часів, і визначив подальший розвиток пенсійного законодавства. Вибудувана Миколою I система пенсійного забезпечення вояків проіснувала без особливих змін майже 50 років і вважалася зразком для наслідування.

Статут передбачав дві основні умови призначення державних пенсій: вислуга років і бездоганна служба. Виплата пенсії припинялася у випадках: 1) повернення знову на дійсну службу; 2) прийняття посади або вступ на службу за кордоном без згоди уряду; 3) постригу в чернецтво; 4) перебування за кордоном більше дозволеного терміну.

Варто зазначити, що Статут про пенсії 1827 року проіснував в незмінному вигляді 31 рік. У 1858 році указом імператора Олександра II в нього були внесені зміни в оклади воїнам, нагородженим орденами Святого Георгія 4-го ступеня, Святого Володимира 4-го ступеня, золотою зброєю.

Основні положення другого статуту про пенсії залишалися дійсними аж до 1912 року. Новий Статут про пенсії та одноразові допомоги чинам військового відомства був затверджений царським указом від 23 червня 1912 року і оголошений в Наказі по військовому відомству від 31 липня 1912 року № 400. Саме він усунув найбільш істотні недоліки Статуту 1827 року встановивши «щорічне збільшення розмірів пенсій» – за вислугу 25 років пропонувалося 50% окладів, за кожний рік, вислуги понад 25 років, розмір пенсії збільшувався на 3%. Повна пенсія за вислугу 35 років встановлювалася в розмірі 80% окладів.

Однак Статут про пенсії 1912 року діяв зовсім недовго, оскільки в зв'язку з політичними подіями 1917 року все законодавство Російської імперії було скасовано.

Як стверджує І. Ю. Михайлова розвиток пенсійного забезпечення в Україні у період становлення радянської влади ознаменувався формуванням абсолютно нової пенсійної системи. І дійсно, пенсійне забезпечення червоноармійців та членів їх

родин належало до пріоритетних напрямів діяльності радянських органів соціального забезпечення.

У 1921 році був проголошений курс на нову економічну політику, оскільки економічний стан країни був у кризовому становищі, що безумовно вплинуло і на пенсійне забезпечення військовослужбовців Червоної армії та членів їх сімей.

Важливо зазначити, що починаючи з 1924 року, зміст нормативно-правових актів стосовно пенсійного забезпечення суттєво не відрізнявся від актів прийнятих в РСРФР, що перш за все, було пов'язано з підпорядкуванням України радянській Росії. А після того, як в 1924 році була прийнята перша Конституція СРСР та утворені загальносоюзні органи, подальше законодавство, зокрема і те, яке стосувалось пенсійного забезпечення, розвивалась вже не як республіканське, а як загальносоюзне.

І 19 березня 1926 року Постановою ЦВК і РНК СРСР було затверджено положення «Про державне забезпечення кадрового начальницького складу робіничо-селянської Червоної армії» згідно з яким пенсійне забезпечення кадрового начальницького складу було виділено із загальної системи соціального забезпечення населення.

Окремо варто зазначити, що в перші роки радянської влади, остання опікувалась тільки соціальним загалом та пенсійним забезпеченням зокрема, червоноармійців. Натомість, соціальний захист білогвардійців був не просто відсутній, а заборонений. Тобто, білогвардійці позбавлялись не те що спеціального соціального захисту, а навіть загального. Тут варто зазначити, що такий підхід стосувався не тільки військових, але і інші соціальні верстви населення.

Перед початком Другої світової війни 1941-1945 років були прийняті нові постанови про пенсійне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей.

Постановою РНК СРСР від 5 червня 1941 року № 1474 «Про пенсії та допомогу особам вищого, старшого і середнього начальницького складу, особам молодшого начальницького складу, особам молодшого начальницького складу

надстрокової служби, спеціалістам рядового складу надстрокової служби та їх сім'ям» передбачалися пенсії за вислугу років і по інвалідності, а сім'ям – у зв'язку з втратою годувальника пенсію і допомогу.

Пенсії та допомоги сім'ям померлих, загиблих або зниклих безвісти офіцерів і солдатів визначалися залежно від кількості працевдатних в сім'ї, причини смерті військовослужбовця і розмірів його колишнього грошового утримання.

Але не дивлячись на те, що в період Другої світової війни та післявоєнний період, соціальне забезпечення військовослужбовців загалом, та пенсійне забезпечення зокрема, ставилось в пріоритетні напрямки, їхнє матеріальне становище та членів їх сімей було на дуже низькому рівні.

Оскільки заходи радянської держави, спрямовані на матеріально-побутове забезпечення як в роки війни, та і в післявоєнний період були недостатніми, деякі особи з інвалідністю внаслідок Другої світової війни змушені були задля матеріальної підтримки себе і своїх родин займатися діяльністю, яка не зовсім вкладалася в рамки радянського законодавства.

У 1956 році в Радянському Союзі відбулась масштабна пенсійна реформа, на основі якої, 14 липня цього ж року був прийнятий Закон СРСР «Про державні пенсії». Цей закон сприяв впорядкуванню норм пенсійного законодавства та введення єдиних правил та умов для призначення та обчислення пенсій різним категоріям радянських громадян, в тому числі і військовослужбовцям.

Одним з таких кроків став новий порядок нарахування пенсій військовослужбовцям та їх родинам, прийнятий 27 липня 1959 року Постановою Ради Міністрів СРСР № 876 «Про пенсії генералам, адміралам, офіцерам, військовослужбовцям рядового, сержантського і старшинського складу надстрокової служби Радянської армії і військово-морського флоту, Комітету державної безпеки при Раді міністрів СРСР і військ Міністерства внутрішніх справ СРСР, а також їх родинам».

Зазначеною постановою було передбачено, що «кошти, вивільнені у зв'язку

з упорядкуванням пенсійного забезпечення військовослужбовців та їх сімей, будуть направлені на будівництво дитячих садків і ясел, шкіл, шкіл-інтернатів та лікарень». Однак, з її прийняттям, а також у зв'язку з масовими скороченнями Збройних Сил престиж військової служби в Радянському Союзі почав падати.

Надалі ситуація соціально-економічної захищеності військовослужбовців лише погіршувалась, адже всесоюзна криза, що охопила всі сфери суспільного життя, призвела до різкого погіршення матеріальних умов військових.

Для зняття соціальної напруги в армійському середовищі, 31 березня 1989 року Рада Міністрів СРСР прийняла спеціальну постанову № 268 «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців, які не мають повної вислуги років, які звільняються з Радянської Армії і Воєнно-Морського Флоту».

Окрім того, 28 квітня 1990 року був прийнятий закон СРСР «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців», який визначав умови, норми та порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців Збройних сил СРСР, військ і органів Комітету державної безпеки СРСР, внутрішніх військ, залізничних військ і інших військових формувань, осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ та їхніх сімей.

9 липня 1991 року Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про особливі гарантії зайнятості та соціальної підтримки військовослужбовців, звільнених зі служби без права на пенсію». Відповідно до якого військовослужбовці, звільнені зі служби без права на пенсію мали переважне право на працевлаштування.

Цей історичний етап є показовим та дає можливість побачити, що хоча в основі радянської міфології державотворення і стояла армія, і її чесельність була чи не найбільшою у світі, соціальний захист рядових військовослужбовців був не високий.

В грудні 1991 року Радянська держава розпалась. Причини такого явища були очевидними, адже союз п'ятнадцяти республік міг залишатися міцним та непохит-

ним лише у разі розвитку високоефективної економіки.

І вже 9 квітня 1992 року був прийнятий Закон України «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», який є чинним й досі та врегульовує пенсійне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей, однак Законом України «Про внесення змін до деяких законів України з питань пенсійного забезпечення та соціального захисту військовослужбовців» від 04 квітня 2006 року були внесені зміни і назва цього нормативно-правового акту була викладена в новій редакції – «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб».

Висновок. Отже, враховуючи усе вищевикладене, можна стверджувати, що пенсійне забезпечення військовослужбовців завжди відрізнялось від пенсійного забезпечення цивільних громадян. У перші десятиліття радянською владою застосовувалась спеціальна дискримінація щодо білогвардіців, які були позбавлені соціального захисту, на противагу соціальному захисту червоноармійців, яке закріплювалось окремими спеціальними нормами. Радянське післявоєнне законодавство у сфері соціального захисту військовослужбовців хоча і передбачало низку привілеїв (вислуга років, соціальні пільги тощо), проте розмір соціального та пенсійного забезпечення були недостатніми і після виходу військовослужбовців у відставку, вони змушені були продовжувати працювати в цивільній сфері.

Список використаної літератури:

1. Мальований М. Історичний розвиток системи пенсійного забезпечення в світі. Економіка АПК. 2005. № 3. С. 31-36.
2. Надієнко О.І. Історико-правовий досвід пенсійного забезпечення в Україні (дореволюційний період). Вісник Запорізького юридичного інституту ДДУВС. 2009. № 2. С. 56-66.
3. Якимова Л.П. Еволюція пенсійної системи України. Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : науковий збірник Івано-Франківського Прикар-

- патського національного університету. 2010. Вип. 6. Т. 2. С. 37-46.
4. Сирота І. М. Право пенсійного забезпечення в Україні: Курс лекцій. – К., 1998.
5. Мелешко О.В. Історіографія виникнення

сучасної системи пенсійного забезпечення як виду соціального захисту населення / О. В. Мелешко // Вісник СНАУ. Серія «Економіка та менеджмент». – 2008. – Вип. 12/1(33). – С. 115–120.

Radchenko Ya. Historical and legal development of legislation on pension provision for military person

The article is devoted to the analysis of historical and legal development of the legislation on pension provision of military person. From time immemorial, the authority of any state and its power depended on the power, strength and number of military forces. Due to the need to have a strong army and encourage the involvement of new soldiers in its ranks, the state established for them a certain privileged position in society, and in some cases also for members of their families. The importance of military structures in the life of society and the state also lies in the fact that the national security of Ukraine as a whole depends on them.

In his article, the author classified the development stages of pensions for military person:

The first stage - (1720-1912) - imperial - the formation and development of pension pensions for servicemen during the Russian Empire.

The second stage - (1919-1990) - Soviet - the abolition of the legislation of the Russian Empire and the formation of the Soviet model of pension provision for servicemen.

The third stage - (1991-2014) - post-Soviet - the formation, development and improvement of pensions for servicemen during the years of independence of Ukraine.

Throughout the period of Ukraine's independence, pension legislation has been repeatedly reformed and undergone major changes, which have significantly affected the pension conditions, which have become more stringent, for most citizens, regardless of their legal status.

In Ukraine, the formation and development of a new pension system for servicemen began in the spring of 1919, because it was during this period that the Ukrainian Soviet Socialist Republic (USSR) was formed, which was part of the Soviet Union. Today, the current state of pensions for servicemen and members of their families in Ukraine is characterized by a difficult transition period, as the adoption of new laws continues to raise many problematic issues regarding the appointment, payment and recalculation of pensions.

Key words: *pension provision, authority of the state, classification of development stage, national security, military structure.*